

Գիշեր մը կարաւանները կը մօտենան. ինքը հօրը քոյն է. առաջին անգամն էր, որ խոշոր ընդհարումի մը ներկայ պիտի գտնուէր: Կարաւանը լուսնակ լոյսին տակ՝ առանց ճրագի, անձայն, կարծես ուրուա-կաններու պէս շարժելով մահուան արգան-դէն դուրս կ'ելլէր. կիրճերը սև շիրմա-քարերու պէս՝ անոնց մարդակոյտ շար-ժուն զանգուածին վրայ կը բարձրացնէին իրենց սէգ գագաթները: Անոնց հսկէն կը վազէր սարսափը: Հայրը եղջիւրը բերանը կը տանէր ձայն տալու համար, աղջնակն կը խլէր զայն ձեռքէն՝ պաղատելով, որ հայրը զթայ, ի զուր անմեղներու արիւն չի թափուի, և ահա կից մը կը նետէր հայրը և աղջնակը ծառի մը կոշտ բունին տակ նկուն՝ կը հեծեծէր: Հայրը նշան էր տուած, դժոխքի բիւրաւոր լեզուներու պէս մութ օդին մէջ հրացանները հրեղէն գծեր կը գալարէին:

Ճամբորդները աւազակներէն մերկացած էին. չորս կին և վեց հարսեր, հինգ օրիորդներ խոտերու ու տերևներու մէջ փաթթուած՝ սարսափահար ողջ մնացեր և կու լային իրենց հայրերուն և եղբայրնե-րուն վրայ: Աւազակապետ Հիւսէինը հա-րուստ աւարով մը իր որջն էր քաշուած, ամէն աւազակի բաւական պաշար էր ին-կած նոյն օրուան կողոպուտէն:

Անահիտ կ'երթայ սոսկումի վայրը, կը տեսնէ դիակներ, մսերու ծուէններ իրենց արիւնովը ժայռերուն կպած, կը տեսնէ իր հայրը մինչև արմուկները զոհերու ա-րիւնով թաթխուած. խեղճը շնչառապառ կը դիմէ մօրը, անոր գիրկը կ'իյնայ կը պատ-մէ եղելութիւնը:

— Մայր, ահաւոր է այսօրուան ընդ-հարումը, առուակին քովի դաշտը բա-ցուած գերեզման է դարձած. մայր, տե-սայ մանուկներ որ իրենց հօրը արիւնին մէջ թրջած հացը կը կրծէին, մայր, տե-սայ մեռնողներուն ոսկրոտ մատուցները, կարծես կը սպառնային հօրս սիրտը ճան-կելու. մայր, ինչպէս հայրս պիտի ա-զատի այդքան անմեղներու բողոքի ձայ-նէն. թող հարիւր ձմեռներ մեր տնակին

վրայ լեռներ փռեն և հողին տակ թա-ղեն, բայց մեր չարագործութիւնը բնա-չի պիտի ծածկուի...

Իսկ մայրը լռեցուց իր աղջիկը ըսե-լով.

— Անահիտ, զգուշացի՛ր, հօրդ առջև այդպէս խօսելէն. շատ հաւանական է որ հրացանի կոթով ակռաներդ փռէ: Տղայ մի՛ ըլլար. քեզի ո՛վ տուաւ աղանձիի տը-կար և խղճացող սիրտը, վաղը անշուշտ հայր չես ունենար, քեզ կերակրողը ո՛վ պիտի ըլլայ, և ո՞ր կրնանք ապրիլ. մը-տածէ որ այս տունը մեզի նուէր է աւա-զակապետ Հիւսէին աղայէն, եթէ հայրդ այդ պաշտօնը հաւատարմութեամբ չի կա-տարէ, մենք ամէնքս ալ նոյն աղայի սու-րովը կը մեռնինք:

Աղջիկը կը լռէ, անագորոյն ճակատա-գրին առջև պարտուած կը մնայ:

Հայրը վերադառնալով, հրացանը կը յանձնէ կնկանը, լրտեսի պաշտօնը կար-գաւ կը կատարուէր, գիշեր ցերեկ հսկո-ղութիւն կարեւոր էր, կինը հրացանը ա-ռած կը բարձրանար լեռան գագաթը:

Հայրը կ'ուզէ սիրաշահել իր աղջկան սիրտը, զուրգուրանքով զայն կը կան-չէ քովը. կը փայփայէ անոր մագերը, քստմնելի ձեռքերովը կը դպի անոր կոյս այտերուն, ու հայրական խանդով կը համ-բուրէ իր աղջկան աչուրները: Ապառաժ-ներու այդ գագանը, նոյն պահուն կը մեր-կանար իր վրայ մարմնացած սարսափի տպաւորութիւնը և խօլական հրճուանքով կը համբէր իր աղջկան մագերը՝ և կը ամթղէր, որ մանկահասակ օրիորդիկը իր այդ մագերինն թուին քառապատիկ տա-րիքն ունենայ:

Հայրը կը տիրանար աղջկան վրայ, գրաւած էր անոր սիրտը և ահա տատարակ մը կու գայ կը թառի րարտի մը ոստին վրայ. պատէն կախուած հրացանը կը յանձնէ իր աղջկան և ցոյց կու տայ ա-նոր, թէ ինչպէս կրնայ մէկ գնդակով տապալել այդ որսը: Կ'ըսէ անոր.

— Սորվէ աղջիկս, սորվէ թէ ինչպէս հրացան բռնելու է. մենք թշնամիներու

մէջ կ'ապրինք, եթէ սպաննել չի գիտնաս, թէ՛նամիրին ազատութիւն տուած կ'ըլլաս քեզ սպաննելու...

— Հայր, քաղաքին մէջ գիրար սպաննելով կ'ապրին:

— Այո՛, աղջիկս, տեսակ-տեսակ ըսպաննութիւններ կան, քաղաքին մէջ վաճառականներ իրարու դէմ ննջաւոր ծուղակներ լարելով, իրարու գործերուն կը փնտսնեն, այդ ալ սպաննութիւն մըն է: Դուն սովորէ հրացան քաշելու...

Եւ անոր ուսին կը կըթնցէ հրացանին կոթը, բերանը կ'ուղղէ տատրակին կուրծքին և կ'ըսէ.

— Քաշէ՛, աղջիկս, պարպէ՛...

Աղջիկը հրացանը կը պարպէ և տատրակը արիւններու մէջ թաթխուած կը տապալի:

— Ախ, հայրիկ, դարձեալ արիւն...

Անահիտ իր այդ որսորդութեան վրայ զղշացած, սրտի խոր տագնապ մը կ'ունենայ: Բայց հայրը մոլեգին իր աղջկան կը սիրցնէ ոճիւրը, հրացանը, սուրը. անոր երակներուն մէջ կը հոսէ քաջասիրտացի, վայրագ անգթութեան հրաշագործ ուժը:

Կ'անցնին մէկ քանի գարուններ, քաղաքին այդ ընտանիքը կը զգար ապրելու պայքարին դժուարութիւնները: Անահիտ այլևս տասուիւրեք տարու էր, եղնիկի պէս ման կու գար իր սարերուն վրայ, իր ազատ կեանքը կատարեալ արձակ բանաստեղծութիւն մըն էր դարձած. կիրճերուն սոսկալի ամայութեան մէջ միմեկ հուրին էր դարձած. մենաւորիկ կը լրտեսէր կարաւանը. այլևս հայրը ծերացած էր. մէկ ոտքն վիրաւոր. լրտեսութեան պաշտօնը Անահիտին էր ինկած: Բռնի և անհուն զգուհեցող կը կատարէր այդ գործը. և ստիպուած էր ատոր. Հիւսէին աւագակապետը կը սպառնար որ գիրնք քաղաքէն դուրս կը նետէ, եթէ աշարջութեամբ չի կատարեն այդ պաշտօնը: Օր մը Անահիտ իր խօսքերուն աննշող ու թուփշ անուշութիւնը աւագակապետին հոգիին մէջ ծորելով, խնդրեց անկէ որ հօրը մեռնելէն վերջը գիրնքը չարտաքսէ այդ

երեսն քաղաքէն, խոստանալով որ ինքը և մայրը ամենայն հաւատարմութեամբ պիտի կատարեն լրտեսի պաշտօնը: Հիւսէին խոսքին հոգիովը զգացուեցաւ, և լսեց Անահիտի աղաչանքը:

Լեռնայի օրիորդիկին հայրը յիսուն անգամ տեսեր էր Մէյրէմանայի սարերուն ձինին հալելը. և կը զգար իր կեանքին և ուժին հալումաջ սպառումը. թունաւոր գնդակ մը զինքը գերեզմանին կը դատապարտէր. անոր մարմինը երկու կանգուն մամուռներու դէզին տակ՝ հողին արգանդը կ'իջեցնէն. լեռներէն վազուկ ջուրերու կոծկոծանքը անոր կարմիր յիշատակը կ'ողբայ:

Անահիտ կը ջախջախուի հօրը մահովը. իր մօրը չի թողուր որ կատարէ հօրը պաշտօնը. կը վախնար որ կողոպտուածներու անէծքը մօրը վրայ կ'իջնէ, իր մայրը իրեն համար անձէն աւելի սիրելի էր: Որով անասանման դժկամակութեամբ գլուխը ծածկ՝ յանձնառու կ'ըլլար այդ պաշտօնին:

Հօրը մահուրէն վերջը՝ անցած էին մէկ քանի տարիներ. աւագակապետը կուսկածներու մէջ կ'իյնայ, կը արցասփորձէ աղջիկը և կը հասկնայ, որ Անահիտ անհաւատարիմ էր գտնուած իր պաշտօնին մէջ, և թէ շատ անգամ երբ կարաւանը բազմաթիւ անձերէ է բաղկացած, չէ հընչած իր փողը, և անոնք ազատութեամբ անփնաս անցեր են կիրճերէն:

Անահիտ չի կրնար ծածկել իր բարի յանցանքը, կը խոստանայ աւագակապետին որ ներողամիտ գտնուի, և թէ այլևս պիտի չի թերանայ իր պաշտօնին մէջ: Ու խորշո-խորշո արցունքներ աչուրններուն մէջ՝ լեռն ի վեր կ'ելլէ հրացանը ուսին: Հայրը պատուիրած էր, որ քաջասրտութեամբ յառաջ վարելու է այդ պապենական պաշտօնը, բայց ինքը իր սրտին խորէն կ'անխեղէր այդ ստորին, այդ արիւնոտ, այդ զագիւր պաշտօնը: Սակայն ըմբռնելով որ ճակատագիրը անհաշտ է աղքատներուն հետ, նկուռ, գլխիկոր համակերպուած, որը թուշուռի մը պէս սարին

գազաթը կը բարձրանար՝ լրտեսի աշուղները դարձգարծիկ պտուտկելով անտառացած հորիզոնին վրայ. ու մերթ ընդ մերթ՝ ահագին սարսուռներով՝ եղջիրէ փողը շրթունքին դրած, նշան կու տար աւազակներուն. և ինքը աշուղները կը գոցէր չի տեսնելու համար աւազակներու խժժուածիւնները: Բայց խեղճ աղջիկը՝ այդ պաշտօնովը՝ խղճի անտանելի խայթ կ'ունենար:

Կարաւանի առաջնորդներէն՝ Ժանօթ Զատիկը, գիշեր մը սողոսկելով, կը մօտենայ Անահիտին, հրացանը աղջկան ոտքը կը զնէ. և աղբսարկու դիրք մը առնելով կ'ըսէ անոր.

— Սարերու առաքինի հուրի. ես լսեր եմ որ դուն բարի սիրտ մ'ունիս. պահ մը ինծի մօտիկ ըրէ. բայց նախ խոստացի՛ր որ զաղտնի կը մնան հիմա ինչ որ կը լսես ինծմէ:

— Կը խոստանամ զաղտնապահութիւն:

— Քիչ օրէն հոս պիտի հասնի հալուած հայ կարաւան մը, որուն մէջ կան մեր ազգին համար բարեբարներ, անոնք եկեղեցիներ, ուխտաւորներու տուններ և կրթարաններ են կանգնած և որբանոցներ են հաստատած և միշտ բարիք կ'ընեն մեր աղքատներուն: Ի սէր Աստուծոյ, թող որ անվտանգ անցնեմ զանոնք այս կիրճերէն:

— Դժուարին է խնդիրդ:

— Ուրե՛ն...

— Ես պարտական եմ հաւատարիմ մնալու իմ խոստումիս. աւազակապետին խոստացած եմ կատարեալ հաւատարմութիւն. դուք փոխեցէք ձեր ճամբան, ես այդ մասին մատնութիւն չեմ ընել:

— Բայց ամէնէն ապահով ճամբան դուն կրնաս ստեղծել:

— Այդ կարելի չէ՛ ըսի:

— Բայց կարաւանը արդէն ճամբայ է ինկած. ուստի պիտի զլանամ այս շնորհքը:

Անահիտ՝ բարձրացաւ դարձեալ դեռ աւելի լեռն ի վեր, լուսինը անոր վրայ

կը կաթկթէր իր արծաթ շողբը. աղջիկը այծեամի հմայքոտ նայուածքով՝ աչքերը կը սեւեռէ Զատիկին վրայ. կը ճչէ, տխրածայն կը հեծեծէ, ու այլևս պատասխան չի տար. հովը կը տարտոյնէ Անահիտին քստմեկի հեկեկանքը. Զատիկ շուարած կը մեկնի:

Հասաւ կարաւանի ժամանումի օրը. լերան հուրին հեռուէն անոնց գալուստը նշմարեց. առաւ ձեռքը եղջերափողը, և ահագին ջղաքար ցնցում մը զգալով գետին ինկաւ: Կարաւանը կը մօտենար. աղջիկը դարձեալ ոտքի ելաւ, բերանը դրաւ եղջերափողը և զգաց խորտակում մը, շրթունքները քարացան, գլխի պտոյտ ունեցաւ, ու նորէն քարերուն վրայ դիակի մը պէս փոռեցաւ. իր տեսութիւնէն չի կորսնցուց կարաւանը, որ միշտ կը մօտենար: Անահիտ գիւցազնական կորովով մը դարձեալ ոտքի ելաւ, ուզեց եղջերափողը հնչեցնել, սակայն օդը քարացած էր, բռնէն շուռնչ չեկաւ. ահա Զատիկ կարաւանին առջին ինկած, ժամանած էր լրտես աղջկան բովը: Անահիտ մօտէն տեսաւ զանոնք, և անհուն հրճուանք մը զգաց փողը չի հնչեցնելուն համար: Կարաւանին հարսերը, երիտասարդները ու մայրերը անոր ոտքը ինկան, երախտագիտութիւն յայտնեցին. վասն զի ան իրենց պարգևած էր կեանքերին շարունակելու շնորհքը. եղջերափողին հնչումովը, իրենք ապահովապէս մեռած պիտի ըլլային և Անահիտին առաջարկեցին որ իրենց որդեգիր ըլլայ, իրենց հետ ընկերանայ: Ան պատասխանեց որ ինքը մայր ունի, պարտական է զայն պահելու. և նոնք խնդրեցին որ մայրն ալ հետը բերէ, իրենք կը խնամեն երկուքն ալ: Բայց աղջիկը կ'ըսէր, թէ ունի հայր մը, զայն մինակ չի կրնար թողուլ. անոնք ըսին՝ զայն ալ հետդ բեր. թէ իրենք զանի ալ կը խնամեն: Անահիտ կը պատասխանէ.

— Ձիս կրնաք խնամել, մայրս կրնաք խնամել, բայց ոչ հայրս, մեռած է հայրս: Ըսաւ և լացաւ: Ի զուր անոնք աղբսով պաղատելով խնդրեցին, որ մօրը հետ ինքն

ալ իրենց ընկերանայ, և ազատին այդ տաժանելի պաշտօնէն: Ան կը պատասխանէ.

— Ես ճակատագրին հաւատարիմ մէկ որսն եմ մնացեր, կ'ապրիմ հոս, մօրս հաց կը ճարեմ, հօրս գերեզմանին խունկ ու աղօթք կը ձօնեմ...

Իւ անոնք հեռացան:

Հ. Ս. ԵՐԵՄ.

Գ Ր Ա Խ Օ Ս Ա Կ Ա Ն Ք

Հ. ՄԻՆԱՍ Վ. ՆՈՒՐԻԽԱՆ, Մխիթարեան վեհեկոյ. — Ծառայ Աստուծոյ ՄԸ-ԽՈՒԱՐ ԱՔԱՍՑ. Հիմնադիր Մխիթարեան Հարց (Հայ Բնեղիկոտեան Հարք) վեհեկոյ, Վիեննայ. Իր Վարքն ու իր ժամանակները (55 պատկերով և 60 վանդադրերով). Հոփմ 1914, 8°, էջ 414. գին ֆր. 6. (Roma, Via Crispi 30).

Մխիթար արքայ 1676ին ծնած է ի Սեբաստիա, փոքր Ասիոյ մէջ, և ի մանկութենէ բարեպաշտութեան և ուսման արտաքոյ կարգի բերում ունենալով՝ 15 տարեկան հասակին մտաւ իր ծննդավայրին մօտակայ Ս. Խաչի վանքը, ուր շուտով ձեռնադրուեցաւ սարկաւագ: Ուսմանց և հոգեորի մէջ կատարելագործուելու բաղձանքէն յորդորուած՝ անցաւ Էջմիածնի վանքը (Արարատայ գաւառին մէջ), ի հաղորդակցութեան Հոփմայ եկեղեցւոյն հետ: Բայց հոն իր յուսացածը չգտնելով, ինչպէս ետքն ալ ի Սկան, Հոփմ երթալու բաղձանքն ունեցաւ, որուն վրայօք զարմանալի բանքը լսած էր Յիսուսեան Հօրէ մը՝ որուն պատահեր էր ի Կարին. ընդ նմին և իւր մէկ համազգիէն որ ուխտի գացած էր Սուրբ քաղաքը, Հալէպի մէջ Յիսուսեան Հ. Պովովիէին Կաթողիկէ հաւատոյ դաւանութիւնը մատուցանելէ վերջ՝ որ լի գովեստով վկայագիր մ'ալ տուաւ իրեն՝ ճամբայ ելաւ. բայց ծանր հիւան-

դութեան մը պատճառաւ հայրենիք վերադառնալ ստիպուած, շատ մը անակնկալ դէպքերէ և անհամար նեղութիւններէ վերջ Սեբաստիա հասաւ, ուր 20 տարեկան ձեռնադրուեցաւ քահանայ (1695-1696):

Համազուած որ շատ համազգիներ հերձուածով վարակուած էին լոկ տգիտութեան պատճառաւ, անոր առջին առնելու համար սա ծրագիրն յղացաւ որ Ժողով շատ մը անձինք՝ յօժարամիտ յառաջ վարելու այս սուրբ ձեռնարկը: 1697ին Կ. Պոլիս կ'երթայ յորդորելու Հոփմայ Տարածման Հաւատոյ Դպրոցին նախկին աշակերտ Խաչատուր Վ. որ նա ստանձնէ գործի նախաձեռնութիւնը, բայց ի զուրանցնելով այս՝ կը ստիպուի վերադառնալ ի Հայաստան. ուրիշ անօգուտ փորձեր ալ հայրենիքի մէջ ընելէն յետոյ կրկին անգամ դարձաւ ի Կ. Պոլիս և ինքզինքը նուիրեց հոն բոլորովին իւր համազգեաց հոգեկան բարեաց՝ քաղցուածքամբ, սուրբ խորհրդոց մատակարարութեամբ, բարեպաշտական զբոքելու տարածմամբ (սպաւ գրել տուաւ հայերէն լեզուաւ Նիսնոսքի Քրիստոսի զբոքողին և այլն), մինչև որ հալածանքը զինքն ստիպեց ուրիշ երկիրներ փնտռելու՝ իւր գործը հիմնարկելու համար:

Համակրութիւն գտնելով Վենետիկեան Հասարակապետութեան կառավարութիւնէն և ի Մոսկոն Մոռէայի մէջ հաստատելով իւր առաջին հասարակութիւնը, Հ. Մխիթար Ս. Աթոռին հետ կարևոր բանակցութեանց ձեռնարկեց իւր Միաբանութիւնը պաշտօնապէս հաստատել տալու համար, և ընդունեցաւ զայն 1712ին. իրեն առաջարկուած կանոններէն ընտրեց Ս. Բնեղիկոտոսին, որուն հիման վրայ ձևացուց իւր Սահմանադրութիւնը, առնելով յատկապէս Ս. Իլինատիոսի կանոններէն Առաքելութեանց չորրորդ ուխտը: Ծագելով 1714ին պատերազմը Վենետիկի և Տաճկաց մէջ ու երբ վերջիններս գրաւեցին զՄոսկոն՝ Մխիթար արքան իրեններովն ապաստանեցաւ ի Վենետիկ, ուր Հասարակապետութեան կառավարութիւնէն ստա-